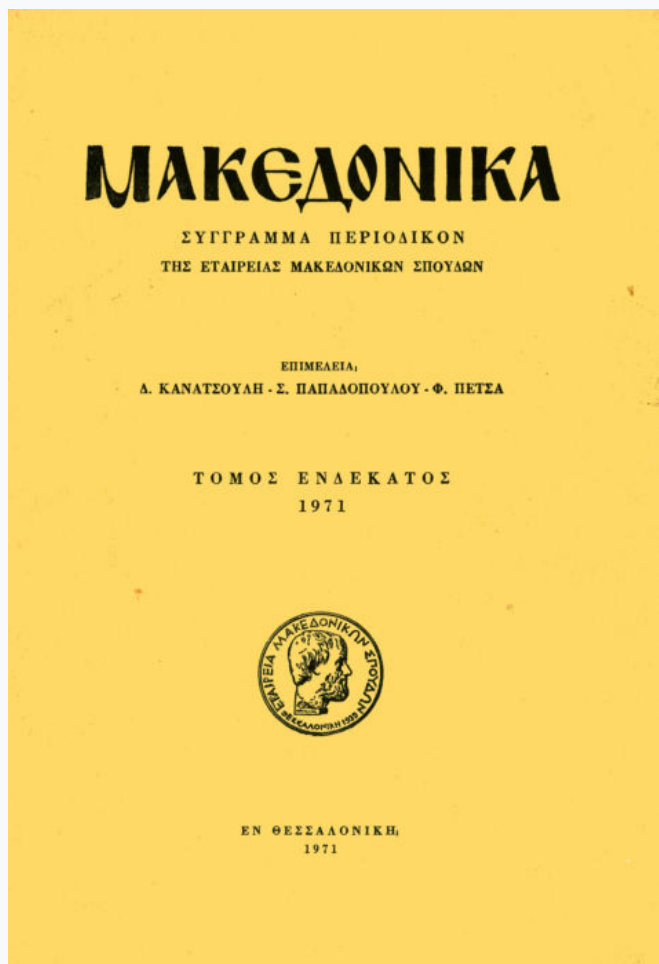

Μακεδονικά

Vol 11, No 1 (1971)

Στεφάνου Ι. Παπαδοπούλου, Οι επαναστάσεις του 1854 και 1878 στην Μακεδονία

Ιωαν. Σωτ. Νοτάρης

doi: [10.12681/makedonika.957](https://doi.org/10.12681/makedonika.957)

Copyright © 2014, Ιωαν. Σωτ. Νοτάρης

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Νοτάρης Ι. Σ. (1971). Στεφάνου Ι. Παπαδοπούλου, Οι επαναστάσεις του 1854 και 1878 στην Μακεδονία. *Μακεδονικά*, 11(1), 435-441. <https://doi.org/10.12681/makedonika.957>

δλ' αὐτὰ τὰ δικαιολογεῖ καὶ ἡ ξεχωριστὴ ἀγάπη τοῦ συγγραφέα γιὰ τὸ θέμα καὶ χωρὶς ἄλλο δίχως τὴν ἀγάπη αὐτῇ, δὲ θὰ εἴχαμε ἀκόμα τὸ πολὺτιμο αὐτὸ βιβλίον του.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΤΣΑΡΑΣ

Στ ε φ ά ν ο υ Ι. Παπαδοπούλου, Οί επαναστάσεις τοῦ 1854 καὶ 1878 στὴν Μακεδονία (Δημοσιεύματα τῆς Ε.Μ.Σ. Μακεδονικῆ Λαϊκῆ Βιβλιοθήκης, ἀριθ. 22), Θεσσαλονίκη 1970, 8ον-μικρόν, σ. 150.

Εἶναι εὐτύχημα ποὺ ἡ «Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν», παρ' ὅλον ὅτι πρὶν ἀπὸ μερικὰ χρόνια ἔχασε τὸν πρόεδρό της καθηγητὴ Στίλπωνα Κυριακίδη καὶ κατόπιν τὸν Γεν. Γραμματέα της Ἀλέξ. Λέτσα, ὅχι μονάχα συνεχίζει, ἀλλὰ ὀλοένα ἀναπτύσσει τὴ δραστηριότητά της κάτω ἀπὸ τὴ διεύθυνση τῶν διαδόχων τῆς παλαιᾶς τῆς ἡγεσίας.

Ἔτσι τὸν τελευταῖον καιρὸ κυκλοφόρησαν στὴ σειρά τῶν ἐκδόσεών της, ποὺ περιλαμβάνει ἡ «Μακεδονικῆ Λαϊκῆ Βιβλιοθήκη» της, δύο βιβλία σὲ εὐχρηστο σχῆμα, ποὺ ἀποβλέπουν στὴν ἱστορικὴ μὀρφωση τοῦ εὐρύτερου ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ. Τὸ πρῶτο, ποὺ τὸ ὀφείλομε στὸν σημερινὸ Γεν. Γραμματέα της κ. Ἰωάν. Βασδραβέλλη, ἐπιγράφεται «Ὁ ἀγώνας τοῦ 1821 στὴ Μακεδονία» (ἀριθ. 21, Θεσσαλονίκη 1969), ἐνῶ τὸ δεύτερον εἶναι αὐτὸ, ποὺ θὰ κρίνωμε. Ἔχουν ἀκόμη προγραμματιστῇ στὴν ἴδια σειρά καὶ γιὰ τὸν ἴδιον σκοπὸ — καὶ πλησιάζει ἡ ὥρα, ποὺ θὰ δοῦν καὶ αὐτὰ τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος — ἡ Ἱστορία τῶν Μακεδονικῶν Ἀγώνων καὶ ἡ Ἱστορία τῶν Βαλκανικῶν πολέμων, ποὺ γράφονται ἀπὸ δύο ἀπόστρατους ἀντάτατους ἀξιωματικούς, τὸν ταξίαρχο κ. Τσάμη καὶ τὸν στρατηγὸ κ. Παπαρρόδου ἀντιστοιχῶς.

Τὸ βιβλίον, ποὺ θὰ παρουσιάσωμε, γράφτηκε ἀπὸ τὸν γνωστὸ ἱστορικὸ συγγραφέα, καθηγητὴ τῆς Νεώτερης Ἑλληνικῆς Ἱστορίας στὸ Πανεπιστήμιον Ἰωαννίνων καὶ κοσμήτορα τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς του κ. Στέφανο Παπαδόπουλου.

Τὰ ἱστορούμενα γεγονότα τῶν επαναστάσεων τοῦ 1854 καὶ 1878, ἰδίως τῆς δευτέρης, ἦσαν ἔως τώρα πολὺ λίγο γνωστὰ καὶ μονάχα χάρις στὴν ἔρευνα τῶν τελευταίων χρόνων φωτίστηκαν ἀρκετά, χωρὶς ὅμως αὐτὸ νὰ σημαίνει ὅτι ὁ κύκλος τῆς ἐρευνητικῆς προσπάθειας ἔχει κλείσει καὶ ὅτι δὲν ὑπάρχει καὶ ἄλλο ἔδαφος ἀνερεύνητο καὶ ἀνεκμετάλλευτο. Κι ἔτσι ὅμως ἡ πρόοδος, ποὺ σημειώθηκε, εἶναι σημαντικὴ καὶ γιὰ τοῦτο ὁ συγγραφέας θεωρεῖ ἀναγκαῖον νὰ ἀπονεύμῃ στὸν πρόλογόν του τιμητικὸν ἔπαινον στοὺς ἐπιστήμονες, ποὺ μὲ τὴν ἐργασίαν τους ἀποκάλυψαν ὅ,τι ἔως τότε ἦταν ἄγνωστο ἢ πολὺ λίγο γνωστὸ. Τὸ βιβλίον τοῦτο ἔχει ἔκταση ἀκριβῶς 150 σελίδων καί, μετὰ τὸν πρόλογόν του, χωρίζεται σὲ δύο μέρη. Στὸ πρῶτον ἀναπτύσσεται ἡ ἐπανάσταση τοῦ 1854 (σ. 10-55) καὶ στὸ δεύτερον ἡ ἐπανάσταση τοῦ 1878 (σ. 59-129).

Στὸν πρόλογόν του ὁ συγγραφέας ἐπισημαίνει τὸ γεγονὸς ὅτι μὲ τὸν ἀγῶνα τῆς ἀνεξαρτησίας μας τὸ 1821 ἡ Μακεδονία δὲν στάθηκε δυνατό νὰ ἐλευθερωθῇ. Γι' αὐτὴν ἡ σκλαβιά συνεχίστηκε καὶ χρειάστηκε καὶ ἄλλους ἀγῶνες, γιὰ νὰ κερδίσῃ τὴν ἐλευθερίαν της. Αὐτοὺς τοὺς ἀγῶνες μέσα στὸν ἴδιον αἰῶνα, τὸν ΙΘ', ἐκθέτει ὁ συγγραφέας στὸ βιβλίον του, γιὰ νὰ κἀνῃ γνωστὰ, καθὼς γράφει, στοὺς Μακεδόνες δύο κεφάλαια τῆς νεώτερης ἱστορίας τους, παραμελημένα ὡς τὰ τελευταῖα χρόνια (σ. 6).

Ἄς μᾶς ἐπιτραπῇ νὰ θεωρήσωμε κάπως ἄστοχο τὸν τρόπο, μὲ τὸν ὁποῖο ὁ κ. Παπαδόπουλος ἐκφράστηκε στὸ σημεῖον αὐτό. Γιατὶ τὸ βιβλίον του ἔχει, ὅπως πιστεύομε, πολὺ γενικότερη ἀποστολὴ καὶ δὲν γράφτηκε, γιὰ νὰ ἐνημερώσῃ μονάχα τοὺς Μακεδόνες,

άλλα τους Πανέλληνες» και μάλιστα περισσότερο, τονίζωμ' έμεις, τους άλλους Έλληνες παρά τους Μακεδόνες, γιατί αυτοί είναι που πρέπει να γνωρίσουν καλά τους άγώνες των βορείων αδελφών τους και να τους εκτιμήσουν όσο τους άξίζει, συνειδητοποιώντας την ιδιαίτερη σημασία που έχει η Μακεδονία για τὸ "Έθνος.

Ότι, όπως τονίζει ὁ συγγραφέας, οί επαναστάσεις αυτές επισκιάστηκαν ἀπὸ τὸ 1821 καὶ τὸν Μακεδονικὸ Ἀγώνα, καθώς βρίσκονται ἀνάμεσά τους, εἶναι ἀπολύτως σωστὸ καὶ γιὰ τοῦτο δικαιολογημένα θεωροῦνται, ὅταν συγκρίνονται μαζί τους, δευτερεύοντα γεγονότα. Σωστὸ ἔτισης εἶναι ὅτι συνδέθηκαν ἀρκετά μὲ τις ταυτόχρονες επαναστάσεις στὴ Θεσσαλία, ὅχι ὁμως «ἰδίως ἡ πρώτη» (σ. 6), ἀλλά, ἀντίθετα, ἡ δεύτερη. Τὴν ἀποψη τοῦτη ἐκφράσαμε στὴν ἐργασία μας γιὰ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1878. Τὰ κυριώτερα γεγονότα τῆς πρώτης, τοῦ 1854, σημειώθηκαν στὴ Χαλκιδική, πού δὲν συνδέεται φυσικά μὲ τὴ Θεσσαλία, ἐνῶ τῆς δεύτερης διαδραματίστηκαν κυρίως ἀνάμεσα στὸν Ὀλύμπο καὶ τὸν Ἀλιάκμονα, περιοχῆς δηλ. πού ἀποτελεῖ συνέχεια τῆς Θεσσαλίας. Ὡστε ἡ γνώμη αὐτῆ τοῦ συγγραφέα δὲν ἔχει σταθερὴ βάση.

Τὸ Α' κεφ. τοῦ πρώτου μέρους (ἐπανάσταση τοῦ 1854) ἀναφέρεται στὸν Κριμαϊκὸ πόλεμο καὶ τὴν Ἑλλάδα (σ. 9-20). Σ' αὐτὸ γίνεται ἀρχικά λόγος γιὰ τὰ αἷτια καὶ τὶς ἀφορμὲς τοῦ πολέμου τούτου καὶ γιὰ τὸν ἀντίκτυπο πού εἶχε στὸ ἑλλαδικὸ κράτος, τὸ ὅποιο τότε ἐφλόγιζε τὸ ὄραμα τῆς «Μεγάλης Ἰδέας», ἀπὸ τὸν βασιλέα του μέχρι καὶ τοῦ τελευταίου πολίτη. Νά, γιὰ τὸ τοῦτο ξεσηκώθηκε χωρὶς νὰ λογαριάσει τὴν ἀντίδραση τῶν Μεγ. Δυνάμεων τῆς Δύσεως, Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας, πού γιὰ τὸ συμφέρον τους ἔκαναν τότε ἀνοιχτὴ φιλοτουρκικὴ πολιτικὴ. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι γνωστὸ ἡ ἀπροκάλυπτη ἐπέμβαση τους στὴν Ἑλλάδα, ἡ κατοχὴ τοῦ Πειραιᾶ καὶ τῆς Ἀθῆνας καὶ ἡ ἐγκαθίδρυση κυβερνήσεως φιλικῆς πρὸς αὐτές. Συνέπεια ὧλων αὐτῶν ἦταν καὶ ἡ κατὰπαιση τῶν επαναστατικῶν κινήματων, πού εἶχαν ἀρχίσει στὴν Ἡπειρο, τὴ Θεσσαλία καὶ τὴ Μακεδονία. Καὶ ὁ κ. Παπαδόπουλος κλείνει τὸ κεφ. αὐτὸ μὲ τὴ διαπίστωση ὅτι «τὸ μικρὸ Ἑλληνικὸ Βασίλειο, καθὼς ἦταν ἐκτεθειμένο στὰ πυρὰ τῶν στόλων τῶν ἰσχυρῶν ναυτικῶν Δυνάμεων, δὲν μπορούσε εὐκολὰ νὰ ἀκολουθήσει ἐξωτερικὴ πολιτικὴ ἀντίθετη πρὸς τὰ συμφέροντα τῶν Δυνάμεων αὐτῶν» (σ. 20).

Τὸ Β' κεφ. ἀναφέρεται στὸν Θεόδ. Ζιάκα καὶ τὴν ἐξέγερση στὴ Δυτ. Μακεδονία (σ. 21-30). Σ' αὐτὸ παρακολουθεῖται ἡ δράση τοῦ παλαίμαχου τούτου ἀγωνιστῆ ὕστερ' ἀπὸ τὸ 21 μέχρι καὶ τῆς ἐποχῆς πού μᾶς ἐνδιαφέρει. Τὸ κίνημα τοῦ 1854 στὴν περιοχὴ αὐτὴ εἶχαν ἀπλωθῆ ἀρκετά καὶ στὴ Δυτ. Μακεδονία, στὴ σημερινὴ ἐπαρχία Βοΐου τῆς Κοζάνης. Ὁ Ζιάκας τελικά ὀχυρώθηκε στὸ Σπήλαιο, ἀπόκρημνο χωριὸ τῶν Γρεβενῶν, ὅπου καὶ διαδραματίστηκε ἡ τελευταία φάση τοῦ ἀγώνα. Τὴν ἥρωϊκὴ του ἀντίσταση ἐναντίον τῶν Τούρκων, πού ὑπερεῖχαν συντριπτικά σὲ ἄντρες καὶ ὀπλισμὸ, ἐξύμνησε καὶ τὸ δημοτικὸ τραγούδι (βλ. σ. 28). Τελικά στίς 31 Μαΐου τοῦ 1854 μὲ τὴν ἐπέμβαση τῶν Προξένων τῶν Δυνάμεων ἀποχώρησε στὴν ἐλεύθερη Ἑλλάδα. Ἐπακολούθησε ὁ «χαλασμός» τοῦ Σπήλαιου καὶ τῆς περιοχῆς του.

Στὸ Γ' κεφ. ὁ συγγραφέας ἐκθέτει τὸ σπουδαιότερο γεγονός τῆς επαναστάσεως τοῦ 1854 στὴ Μακεδονία, τὴν ἐκστρατεία τοῦ Τσάμη Καρατάσου στὴ Χαλκιδική, καὶ κάνει σύντομο λόγὸ καὶ γιὰ τὸ κίνημα στὴν περιοχὴ τοῦ Ὀλύμπου (σ. 31-49). Ἡ ἐπανάσταση τῆς Χαλκιδικῆς εἶναι τὸ γεγονὸς, πού, πραγματικά, περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλο χαρακτηρίζει τὸν ξεσηκωμὸ τῆς Μακεδονίας στὰ 1854. Ὁ συνταγματάρχης Τσάμης Καρατάσος, πρῶν ὑπαπιστῆς τοῦ Ὁθωνα καὶ γνιὸς τοῦ διαβόητου ἀρχικλέφτη τῆς Βέροιας γέρο-Καρατάσιου), πού ξεσηκώσε τὸ 1822 τὴ Δυτ. Μακεδονία, ὀρίστηκε ἀρχιστράτηγος καὶ ἀποβιβάστηκε στίς 13 Ἀπρίλ. (ν. ἡμ.) στὴ Χαλκιδική. Νομίζομε πὼς δὲν εἶναι σωστὸ

νά αναφέρεται ο πατέρας του Τσάμη ως Ἀναστάσιος Καρατάσος (σ. 32). Ἀναστάσης ἢ Τάσος ἦταν τὸ ὄνομα τοῦ ἀρχικλέφτη τοῦ Βερμίου, ὁ ὁποῖος, ὅπως συνηθίζτανε τότε, δὲν εἶχεν ἐπώνυμο. Ὁνομάστηκε «Καρατάσος», δηλ. μαῦρος Τάσος, γιὰτ' ἦταν μελαψὸς ἀλλὰ καὶ μὲ ἐπιβλητικὸ παράστημα κι ἀκόμη γενναῖος, ἐπειδὴ τὸ «Καρᾶς» τὰ φανέρωνε δὲ! αὐτά. Τὸ «Καρατάσος» σὰν ἐπώνυμο τὸ πῆραν τὰ παιδιά του καὶ οἱ ἀπόγονοί τους.

Ὁ συγγραφεὺς ἐξιστορεῖ παραστατικώτατα τοὺς ἀγῶνες τοῦ Τσάμη Καρατάσου στὴ Χερσονήσο τῆς Σιθωνίας καὶ τοῦ Ἀγ. Ὁρους καὶ τὴ μετὰ τὴν ἐπανάστατικὴν σπένθη στὸν Πολύγυρο, ποὺ τελικὰ οἱ πρόκριτοὶ του σφαγιάστηκαν ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Τὸ τέλος τοῦ ἀγῶνα τοῦ Καρατάσου προκάλεσε ἡ πίεση τῶν Εὐρωπαίων καὶ τῶν Τούρκων, ποὺ εἶχε σὰν ἀποτελέσμα νὰ ἀναγκαστῇ καὶ ἡ «Ἱερὰ Κοινότης» τοῦ Ἀγ. Ὁρους, παρ' ὅλη τὴν ὀξύτατὴ ἀντίθεσή του πρὸς τὴν πολιτικὴ της αὐτὴν, ποὺ τὴν ἐξαρχαίτηζε «ἐπιμονὴ τὸν ραγιαλίκι» (βλ. σ. 42), νὰ τὸν ἐγκαταλείψῃ καὶ νὰ συνθηκολογήσῃ μὲ τὸν κατακτητὴ. Ἔτσι ὁ Καρατάσος, ἀπογοητευμένος ἀπὸ τὴν ἐξέλιξη τῶν πραγμάτων, ἐπιβιβάστηκε, ἀκριβῶς ὅστερ' ἀπὸ δυὸ μῆνες (13 Ἰουν.), σὲ γαλλικὸ πολεμικὸ πλοῖο, ποὺ τὸν μετέφερε στὴ Χαλκίδα.

Κίνημα, ὅπως ἀναφέραμε καὶ πιὸ πάνω, ἐκδηλώθηκε καὶ στὸ δυτ. τμήμα τοῦ Ὀλύμπου μὲ προέκταση πρὸς τὴν Πιερίαι. Κι αὐτὸ ὅμως εἶχε τελικὰ τὴν τύχη τῶν προηγουμένων, πάλιν ὅστερ' ἀπὸ τὴ «μεσολάβηση» τῶν ξένων (σ. 48-49).

Τὸ Δ' καὶ τελευταῖο κεφ. τοῦ πρώτου μέρους τοῦ βιβλίου καταλαμβάνει ὁ ἐπίλογος τοῦ συγγραφέα γιὰ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1854. Σ' αὐτὸν παρουσιάζεται ξανά, ἀλλὰ ἀπὸ ὑπτικὴ γωνία διαφορετικὴ ἀπὸ ἐκείνη τοῦ προλόγου του, ἡ κατάσταση ποὺ διαμορφώθηκε στὴν Ἑλλάδα ὅστερ' ἀπὸ τὴν ἐπέμβαση σ' αὐτὴν τῶν τότε μεγάλων συμμάχων τῆς Τουρκίας καὶ γίνεται λόγος γιὰ πρώτη φορὰ γιὰ τὴν συμφορὰ, ποὺ ἔφεραν στὴν περιοχὴ τῆς πρωτεύουσας τὰ ἀγγλογαλλικὰ στρατεύματα, δηλ. γιὰ τὴ χολέρα ποὺ ὀδήγησε στὸ θάνατο ἀρκετὲς χιλιάδες ἀπὸ τὸν ὀλιγάριθμο τότε πληθυσμὸ τῆς. Ζωντανὴ εἰκόνα τῆς τραγωδίας μᾶς δίνει παρουσιάζοντας ἀπόσπασμα ἀπὸ τὶς ἱστορικὲς ἀναμνήσεις τοῦ Νικ. Δραγοῦμη. Δὲν ἀναφέρει ὅμως οὔτε στὸ σημεῖο αὐτὸ οὔτε στὴ βιβλιογραφία μιὰν πολλὴ ἐνδιαφέρουσα, ἂν καὶ σύντομη σὲ ἔκταση, μονογραφία τοῦ μακαρίτη Μπάμπη Ἀννίνου (βλ. Ἡ χολέρα τοῦ 1854. «Ἱστορικὰ Σημειώματα». Ἐν Ἀθήναις 1925, σ. 253-274).

Περναεὶ κατόπιν στὰ ἀποτελέσματα τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου, τόσο γιὰ τὴν Εὐρώπῃ ὅσο καὶ γιὰ τὴν Ἑλλάδα, καὶ ἐπισημαίνει ἰδιαίτερα τὴν ἐξαιρετικὰ δυσάρεστη γιὰ τὴ χώρα μᾶς μεταβολὴ τῆς ρωσικῆς πολιτικῆς, ποὺ ἀπὸ ὅδ' καὶ μπρὸς δὲν ὑποστήριζε πιὰ ὅλους τοὺς ὑπόδουλους χριστιανοὺς τῆς Βαλκανικῆς, ἀλλὰ ὕψωνε τὴ σημαία τοῦ πανσλαβισμού καὶ περιώριζε τὸ ἐνδιαφέρον της στοὺς Σλάβους κατοίκους τῆς χερσονήσου καὶ ξεχωριστὰ στοὺς Βουλγάρους. Μὲ τὴν ἀλλαγὴ αὐτὴν, ὅπως πολλὸ σωστὰ διαπιστώνει ὁ συγγραφεὺς κλείνοντας τὸν ἐπίλογό του, ὁ Ἑλληνισμὸς «δὺὸ δεκαετίες ἀργότερα καὶ κινδυνέψῃ νὰ καταποντιστῇ ἀπὸ τὸ δημιούργημα τῆς ρωσικῆς δυνάμεως, ἀπὸ τὴν Μεγάλῃ Βουλγαρίᾳ τῆς συνθήκης τοῦ Ἀγίου Στεφάνου» (σ. 55).

Ἀκολουθεῖ τὸ δεύτερο μέρος τοῦ βιβλίου τοῦ κ. Παπαδόπουλου, ποὺ ἀναφέρεται στὴν ἐπανάσταση τοῦ 1878.

Στὸ Α' κεφ. τοῦ μέρους τούτου τὸν ἀπασχολεῖ «Ἡ κρίση τοῦ Ἀνατολικοῦ Ζητήματος κατὰ τὰ ἔτη 1875-78 καὶ ἡ Ἑλλάς» (σ. 59-65). Ὁ συγγραφεὺς ἀρχίζει μὲ τὴ γενεσιουργὸ αἰτία τῆς κρίσεως καὶ κατόπιν περνάει στὰ διαδοχικὰ στάδιά της τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1875 στὴν Ἐρζεγοβίνη καὶ τὴ Βοσνία, τὴν ἐπέκτασή της στὴ Βουλγαρία στὰ 1876 καὶ τίς τουρκικὲς θηριωδίες στὸ Μπατὰκ τῆς Ροδόπης, τὴν ἐκκρήξη τοῦ σερβοτουρκικοῦ πολέμου τὸ καλοκαίρι τοῦ ἴδιου χρόνου καὶ τὴν ἑλληνικὴ ἀδράνεια, τὴν ἀνοδο στὸν θρόνο τῆς

Τουρκίας του 'Αβδούλ Χαμίτ, την πρεσβευτική διάσκεψη στην Κωνσταντινούπολη κατά τὰ τέλη του 1876, ἡ ὁποία ἐπαιρνε ἀποφάσεις ἐξαιρετικά βλαπτικές γιὰ τὰ ἑλληνικά συμφέροντα, τὴν ἀνάληψη τῆς πρωθυπουργίας ἀπὸ τὸν προοδευτικὸ καὶ φιλελεύθερο Τούρκο πολιτικὸ Μιντὰτ καὶ τὴν χορήγηση Συντάγματος, τὴ διακοπὴ τῶν ἐργασιῶν τῆς διασκέψεως ὕστερ' ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἐξέλιξη καὶ εὐθὺς κατόπιν (Φεβρ. 1877) τὸν παραμερισμὸ του καὶ τὴν ἐπάνοδο στὴν ἀπολυταρχία τοῦ Χαμίτ. Στὸ μεταξὺ τὸ ἀδύναμο 'Ελλαδικὸ βασίλειο βρισκότανε σὲ πολλὴ λεπτὴ θέσι ἐξ αἰτίας τῆς διπλῆς πιέσεως, 'Αγγλικῆς καὶ Ρωσικῆς. 'Η πρώτη τὸ παρακινόυσε σὲ ἀδράνεια καὶ ἡ δευτέρα σὲ δράση. 'Ακολουθεῖ τὸν 'Απρίλιο ἡ ἔκρηξη τοῦ Ρωσοτουρκικοῦ πολέμου, πρᾶγμα ποῦ ἔκανε τοὺς 'Ελληνες στὴ συντριπτικὴ πλειονοψηφία τους νὰ θέλουν νὰ βγῇ στὸν πόλεμο ἡ χώρα μας ἐναντίον τῆς Τουρκίας. Τότε τὴν Κυβέρνηση Κουμουνδούρου διαδέχτηκε ἡ, ὅπως «βαφτιστικὴ» ἀπὸ ἓνα μέλος τῆς, τὸν Θρασύβ. Ζαῖμη, «Οἰκουμενικὴ» Κυβέρνηση, ἐπειδὴ σχηματίστηκε ἀπὸ τοὺς ἀρχηγοὺς ὅλων τῶν κομμάτων, γιὰ νὰ ἀντιμετωπιστῇ ἡ δύσκολη περίστασις. Πρόεδρος τῆς τοποθετήθηκε ὁ ἥρωας τοῦ 1821 Κωνστ. Κανάρης, σάν ἐθνικὸ σύμβολο. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἔχομε τὴ γνώμη ὅτι ὁ συγγραφέας ἔπρεπε νὰ ἐξηγήσῃ, πῶς καὶ γιατί σχηματίστηκε ἡ κυβέρνησις αὐτή, ποῦ τελικά ὁμως διέψευσε τὶς προσδοκίαις ὅλων «ἐξ αἰτίας τῶν βασικῶν ἀντιθέσεων τῶν μελῶν τῆς», ὅπως σωστά ἀποφαίνεται (σ. 63). 'Ο σχηματισμὸς τῆς λοιπὸν καλλιεργήθηκε σάν ἰδέα, ποῦ ὑλοποιήθηκε ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς, τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ὁποίων γιὰ τὰ ἑλληνικὰ πράγματα εἶχε προκαλέσει ὁ πρεσβευτὴς μας στὸ Βερολίνο τὴν ἐποχὴ ἐκείνῃ 'Αλέξ. Ραγκαβῆς (βλ. τὴν ἐργασία μας γιὰ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1878 στὴ Μακεδονία ἀπὸ τὸ 'Αρχεῖον Στεφ. Δραγούμη, σ. 25, σημ. 2).

'Ακολουθεῖ ἡ περιγραφὴ τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων μέχρι τῆς ἀνακοπῆς τῆς ρωσικῆς προελάσεως μὲ τὴν ἄμυνα τῶν Τούρκων στὴν Πλέβνα. 'Υστερα ὁμως ἀπὸ τὴν πώση τῆς οἱ Ρῶσοι ἐτράβηξαν γρήγορα πρὸς τὰ κάτω καὶ τὸν 'Ιανουάριο τοῦ 1878 κατέλαβαν τὴν 'Αδριανούπολη. 'Η ἀκέφαλη «Οἰκουμενικὴ», γιατί στὸ μεταξὺ ὁ Κανάρης εἶχε πεθάνει, παραιτήθηκε καὶ ἡ νέα κυβέρνησις τοῦ Κουμουνδούρου ἀποφάσισε τὴν τελευταία στιγμή νὰ μὴ στῇ στὸν πόλεμο. 'Ενεργήθηκε εἰσβολή, ἔφτασε ὁ 'Ελληνικὸς στρατὸς στὸ Δομοκὸ κι ὕστερ' ἀνακλήθηκε, γιὰ νὰ μὴ προκαλέσῃ ἐπίθεσις τοῦ ἐλεύθερου πιά στρατοῦ τῶν Τούρκων, ἄφορ εἶχεν ὑπογραφῇ ἀνακωχὴ ἀνάμεσα στοὺς ἐμπολέμους. 'Ετσι στίς 3 Μαρτίου 1878 (ν. ἡμ.) συνωμολογήθηκε ἡ θανάσιμη γιὰ τὸν 'Ελληνισμὸ συνθήκη εἰρήνης τοῦ 'Αγ. Στεφάνου, ποῦ ἔλυνε τὸ 'Ανατολικὸ Ζήτημα σύμφωνα μὲ τὶς ἀπόψεις καὶ τὰ συμφέροντα τῆς Ρωσίας καὶ γενικότερα τῶν Σλάβων καὶ δημιουργοῦσε μία τεράστια Βουλγαρία, στὴν ὁποία ἐνσωματώνονταν ἐδάφη κατοικοῦμενα ἀπὸ 'Ελληνες στὴν πλειονοψηφία καὶ γι' αὐτὸ διεκδικούμενα ἀπὸ τὴν 'Ελλάδα. 'Ο συγγραφέας ἔπρεπε νὰ προσθέσῃ ὅτι ἐκτὸς ἀπὸ τὴ Θεσσαλονικὴ καὶ τὴ Χαλκιδικὴ οἱ Βούλγαροι δὲν ἐπαιρναν καὶ τὴν Κοζάνη μὲ τὴν περιοχὴ τῆς.

Στὸ Β' κεφ. (σ. 66-72) γίνεται λόγος γιὰ τὶς «Προετοιμασίες γιὰ ἐξέγερση στὴν Μακεδονία». Μνημονεύεται ἡ δράσις τῶν ἐθνικῶν σωματείων τῆς 'Αθήνας, τοῦ 'Ελλήνα Γεν. Προξένου στὴ Θεσσαλονικὴ Κωνστ. Βατικιώτη καὶ ἄλλων Προξένων μας σὲ νευραλγικά κέντρα τῆς Μακεδονίας, ὅπως τὸ Μοναστήρι, οἱ Σέρρες, ἡ Καβάλα. 'Ακόμῃ ἡ συγκρότησις στὴν 'Αθήνα τῆς «Μακεδονικῆς ἐπιτροπῆς», ψυχὴ τῆς ὁποίας ἦταν ὁ Στέφ. Δραγούμης. Αὐτὴ ἀνέλαβε τὴν εὐθύνη νὰ ὀργανώσῃ ἐπαναστατικὰ κινήματα στὸν μακεδονικὸ ὁρὸν καὶ ἄρχισε νὰ καταστρώνῃ σχέδια δράσεως, ἓνα γιὰ τὸν 'Ὀλυμπο μὲ προέκτασις τὴ Δυτ. Μακεδονία, ἄλλο γιὰ τὸν Στρυμονικὸ κόλπο μὲ προέκτασις τὸ Νευροκόπι καὶ τὸ Μελένικο καὶ ἓνα τρίτο τὴ Χαλκιδική. Τελικὰ πραγματοποιήθηκε μονάχα τὸ πρῶτο καὶ ἀρχηγὸς του ὤριστηκε ὁ λοχαγὸς Κοσμάς Δουμπιώτης, ἀπὸ τὸ ὁμώνυμο χωριὸ τῆς Χαλκιδικῆς.

Τὸ Γ' κεφ. (σ. 73-105) ἀσχολεῖται μὲ τὴν ἐπανάστασις στὸν 'Ὀλυμπο καὶ τὰ Πιέρια.

Γίνεται λόγος για τη συγκρότηση των έθελοντικών σωμάτων, την αποστολή τους, την αποβίβασή τους στην περιοχή του Λιτόχωρου στις 28 Φεβρουαρίου 1878 (ν. ήμ.), την άμεση κατάληψη αυτής της κομποπόλεως και τον σχηματισμό ύστερ' από τρείς μέρες της «Προσωρινής Κυβερνήσεως της Μακεδονίας», με πρόεδρο τόν Λιτοχωρινό πρόκριτο Εύαγγελο Κοροβάγκο. Στις σ. 76-77 παρουσιάζεται τὸ συγκινητικό περιεχομένον μανιφέστο της Κυβερνήσεως αυτής πρὸς τίς εὐρωπαϊκὲς Δυνάμεις. Στις ἐπόμενες σελίδες ἐμφανίζονται οἱ ἡγέτες τῶν Σωμάτων, ἡ ἐπέκταση τῆς ἐπαναστάσεως ὡς τὸν Ἀλιάκμονα, ἡ κατάληψη τοῦ Πλαταμῶνα, ἡ ἀδυναμία τους νὰ καταλάβουν τὴν Κατερίνη καὶ τὰ σφάλματα, πού διέπραξεν ὁ ἀρχηγὸς «τῆς εἰς Ὀλυμπον στρατείας» Δουμιπώτης. Ἦταν λοιπὸν φυσικὸ νὰ ξαναπέσει στὶς 16 Μαρτίου (ν. ήμ.) τὸ Λιτόχωρο στὰ χέρια τῶν Τούρκων, πού τὸ ἔκαψαν, ὅπως ἐπίσης ἔπεσε τὴν ἴδια μέρα στὰ χέρια τους καὶ ἡ πιὸ σημαντικὴ ἀποστολὴ ὅπλων καὶ πολεμοφοδίων.

Κατὸν ἐξιστορεῖται ἡ ἐξέγερση τῆς Πιερίας καὶ ἡ δράση τοῦ ἀρχηγοῦ της, τοῦ Ἐπίσκοπου Κίτρους Νικολάου, πού ξεσήκωσε τὴν ἑδρα του, τὸν Κολινδρό, στὶς 6 Μαρτίου (ν. ήμ.). Τέσπαρες ὁμως μέρες ἀργότερα ἀναγκάστηκε νὰ τὸν ἐγκαταλείψῃ, ἀφοῦ ἔκαψε τὴν κατοικία του μὲ ὅλα τὰ ὑπάρχοντα. Στὸ σῶμα του εἶχεν ἐνταχθῇ καὶ ἓνας ἑθελοντής, ὁ Δημοσθένης Καλοσύτης, πού γιὰ τὴν ἀπόλυτη ἀκρίβεια τότε ἦταν τελειοφοίτος τῆς Ἱατρικῆς καὶ ὄχι γιανάρης, ὅπως τὸν ἀναφέρει ὁ συγγραφέας. Ἦταν ἀδελφὸς τοῦ φιλολόγου Ἰωάν. Καλοσύτη, πολὺ γνωστοῦ γιὰ τὴν ἐθνικὴ του δράση, πού ὑπηρετοῦσε στὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα τῆς Μακεδονίας γιὰ λογαριασμὸ τοῦ «Συλλόγου πρὸς διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων». Καὶ τοῦτον ὁμοῦς ὁ κ. Παπαδόπουλος τὸν χαρακτηρίζει «Γυμνασιάρχῃ Σερρών» (σ. 89), πρῶγμα πού, τυπικὰ τουλάχιστον, δὲν εἶναι σωστὸ. Στὴν ἴδια ἀνακρίβεια ἔπεσε καὶ ὁ Γεν. Γραμματέας τῆς Ἑταιρ. Μακεδονικῶν Σπουδῶν κ. Βασδραβέλλης στὴν πρόσφατη ἐργασία του «Ἐν χειρόγραφον τοῦ Γυμνασιάρχου Σερρῶν Καλοσύτη περὶ Μακεδονίας» («Σερραϊκὰ Χρονικά», τόμος πέμπτος. Ἀθῆναι 1970, σ. 234-254). Ὁ κ. Βασδραβέλλης μάλιστα, παρανοώντας τὰ γραφόμενά μας (βλ. «Ἀνέκδοτα ἔγγραφα γιὰ τὴν ἐπανάστασι τοῦ 1878 στὴ Μακεδονία ἀπὸ τὸ Ἀρχεῖο Στεφ. Δραγοῦμη. ΙΜΧΑ, ἀριθ. 85. Θεσ. νίκη 1966. Βλ. σ. 266, σημ. 4), ἐκδηλώνει τὴν ἀπορία του (βλ. σ. 236, σημ. 1), πὼς χαρακτηρίσαμε ἓνα Γυμνασιάρχῃ δημοδιδάσκαλο, ἐνῶ ἐμεῖς τὸν γράψαμε «διδάσκαλον», δηλ. ἐκείνον πού διδάσκει. Ἐπὶ πλέον ὁ χαρακτηρισμὸς αὐτὸς δὲν εἶναι δικὸς μας, ἀλλὰ τοῦ Συλλόγου καὶ ἀπαντᾷ στὰ βιβλία τῶν «Πρακτικῶν» του, τὰ ὁποῖα ἐρευνήσαμε. Δηλ. ὁ Ἰωάν. Καλοσύτης ἦταν ἀπλὸς καθηγητὴς στὸ Ἑλληνικὸ Γυμνάσιο Σερρῶν—καὶ πιὸ μπροστὰ στὴν Κοζάνη—ἀλλὰ ἔκανε τότε χρέη Διευθυντοῦ του, τὸν «Γυμνασιάρχῃ», γιατί, ἂν καὶ νεώτατος, εἶχε μεγάλες ἱκανότητες, ἐπειδὴ δὲν ὑπῆρχε τότε σ' αὐτὸ κανονικὸς Γυμνασιάρχης. Μὲ ἄρθρο, πού ὑπὸ τύπον ἐπιστολῆς δημοσιεύτηκε στὸ τέλος τοῦ ἰδίου τόμου τῶν «Σερραϊκῶν Χρονικῶν» (σ. 803-805), ἀποκαταστήσαμε τὰ πράγματα.

Ἡ «Προσωρινὴ Κυβέρνησις τῆς Μακεδονίας», ἐνισχυμένη τώρα καὶ ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο Κίτρον, ἀπηύθυνε στὶς 16 Μαρτίου (ν. ήμ.) ἀπὸ τὴ Μονὴ τῆς Πέτρας τοῦ Ὀλύμπου, ὅπου εἶχε καταφύγει, νέα προκήρυξη πρὸς τοὺς Μακεδόνες, καλώντας τους νὰ ἐξεγερθοῦν γιὰ τὴν ἐλευθερία τους, στὴν προσπάθειά της νὰ δώσῃ πνοὴ στὸν ἀγῶνα, πού ἔσβηνε. Κι ἀπὸ 'κεῖ ὁμοῦς ὁ Δουμιπώτης ὑποχώρησε, γιατί δὲν αἰσθανότανε ἀσφαλισμένος. Τραβήχτηκε στὰ Χάσια, ζητώντας ἀπὸ τὴν Μακεδονικὴ Ἐπιτροπὴ στὴν Ἀθήνα ἐνισχύσεις, γιὰ νὰ ἐπιστρέψῃ στὴν περιοχή, πού εἶχεν ἐγκαταλείψει. Οἱ προσπάθειες ὁμοῦς τῆς συντονιστικῆς αὐτῆς ἐπιτροπῆς δὲν ἐτελεσφόρησαν. Ἐτσι τὸ σῶμα τραβήχτηκε πρὸς τὰ Ἀγραφα κι ἀπὸ 'κεῖ ἔφτασε στὴν περιοχή τῆς Καλαμπάκας, ὅπου συγκρούστηκε νικηφόρα μὲ τοὺς Τούρκους. Μονάχα στὸν κάτω Ὀλύμπο παρέμεινε ἓνα μικρὸ τιμῆμα τοῦ σώματος μὲ ἀρχηγὸ τὸν πρῶνν εἰσαγγελέα Μίλτ. Ἀποστολίδη, γιὰ νὰ φαίνεται πὼς ἡ ἐπανάστασι δὲν εἶχε σβῆσει, ἀλλὰ καὶ γιὰ νὰ ὑποδεχτῇ νέες ἀποστολές, πού τυχόν θὰ στέλνονταν γιὰ τὴν ἀνα-

ζωπύρωση του αγώνα. Τοῦτο ὁμως δὲν ἔγινε. Ἡ Ἀγγλία, ποὺ βιαζότανε νὰ ἀνατρέψῃ τὴ συνθήκη τοῦ Ἀγ. Στεφάνου, ἐνδιαφέρθηκε νὰ εἰρηνέψουν ἡ Ἡπειρος, ἡ Θεσσαλία καὶ ἡ Μακεδονία. Ἐπὶ τὴν 1η Μαΐου 1878 (ν. ἡμ.) στὸ Σμόκοβο τῆς Καρδίτσας υπογράφηκε ἡ ἀνακωχὴ ἀνάμεσα στοὺς ἐκπροσώπους τῶν ἐπαναστατῶν τῶν περιοχῶν αὐτῶν καὶ στοὺς Τούρκους μὲ τὴν ἐνεργὸν ἀνάμειξη τῶν Ἀγγλῶν Προξένων τῆς Ἀθήνας καὶ τῆς Θεσσαλονίκης. Στὶς 15 Μαΐου (ν. ἡμ.) οἱ πρωτεργάτες τῆς ἐπαναστάσεως στὴ Μακεδονία ἔφθασαν στὸν Πειραιᾶ, ὅπου τοὺς ὑποδεχτήκανε ἡ «Μακεδονικὴ Ἐπιτροπὴ» καὶ πλῆθος κόσμου. Ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση ἔκανε ὅ,τι μποροῦσε, γιὰ νὰ περιθάλψῃ κι αὐτοὺς καὶ τοὺς ἀπλούς ἀγωνιστάς, ποὺ εἶχαν ἔρθει στὸ ἑλληνικὸ Βασίλειο σὰν πρόσφυγες. Αὐτὸ ἦταν τὸ τέλος τῆς ἐπαναστάσεως στὸν Ὀλυμπο καὶ τὰ Πιέρια.

Τὸ Δ' κεφ. ἀναφέρεται στὸ κίνημα στὴ Δυτ. Μακεδονία (σ. 106-124). Πρόκειται γιὰ ἕνα γεγονός, ποὺ δὲν θὰ ἦταν ὑπερβολή, ἂν ὑποστηρίζαμε πὼς μέχρι τοῦ 1966 ἦταν ἐντελῶς ἄγνωστο. Τὸ παρουσιάσαμε πρῶτοι στὴν ἐργασία μας, ποὺ ἔχομε προαναφέρει, μὲ χαρακτηριστικὲς μνεῖες, βασιζόμενες σὲ ἔγγραφα τοῦ ἱστορικοῦ Ἀρχείου τοῦ Ἑλληνικοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν, τὰ ὁποῖα ἐρευνήσαμε ὕστερ' ἀπὸ ὑπόδειξη τοῦ κ. Κωφοῦ, στὸν ὁποῖον ὀφείλεται ἡ κατοπινὴ συστηματικὴ ἔρευνα τοῦ θέματος. Καρπὸς τῆς στάθης ἡ τὸσον ἀποκαλυπτικὴ ἐργασία του (Ἡ ἐπανάστασις τῆς Μακεδονίας κατὰ τὸ 1878. Ἀνέκδοτα Προξενικὰ ἔγγραφα. ΙΜΧΑ, ἀριθ. 104. Θεσσαλονίκη 1969. Βλ. ἐπίσης τὴν κριτικὴ, ποὺ τῆς κάναμε, στὸ περιοδικὸ «Ἑλληνικά». Τόμος 24ος, Θεσσαλονίκη 1971). Στὸ κεφ. τοῦτο ὁ συγγραφεὺς ἐκθέτει τὴν προετοιμασίαν τοῦ κινήματος ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 1877 στὸ βιλαέτι Μοναστηρίου. Ἐπίσης τίς ἀνησυχίες τῶν Τούρκων, γιατί ἐβλεπον πιά σίγουρη τὴ νίκη τῶν Ρώσων καὶ ἐπομένως τὴν ἀποδοχὴ τῶν Σλαβοβουλγάρων στὰ ἐδάφη τοῦς τῆς Μακεδονίας· γι αὐτὸ καὶ προτιμοῦσαν τοὺς Ἕλληνες, ἀναγνωρίζοντας τὴν ἀνωτερότητά τους ἀπέναντι στοὺς Βουλγάρους καὶ συνάμα τὰ δικαιώματά τους στὴ Μακεδονία (σ. 108). Ἀνησυχίες ἐντονότερες, ὅπως ἦταν φυσικὸ, ἐκδηλώνει καὶ ὁ Μακεδονικὸς Ἑλληνισμὸς καὶ διαμαρτύρεται μὲ κοινὴ ἔγγραφη διαμαρτυρία, ποὺ ἀπηύθυνε στοὺς πρεσβευτὰς τῶν Μεγ. Δυνάμεων στὴν Κωνσταντινούπολη, ἐκδηλώνοντας τὴν ἀγανάκτησίν του γιὰ τὴν παραχώρηση τῆς πατρίδας του στοὺς Βουλγάρους. Τέλος στὸν Βούρινο τῆς Κοζάνης (ἀρχὲς Μαρτίου 1878 μὲ τὸ ν. ἡμ.) συγκεντρώθηκε Ἑλλήνων ἀντάρτες μ' ἐπὶ κεφαλὴς τὸν ὀπλαρχηγὸ Λιάτη καὶ σχηματίστηκε «Προσωρινὴ Κυβέρνησις τῆς ἐν Μακεδονίᾳ ἐπαρχίας Ἑλμείας» μὲ πρόεδρο τὸν Κοζανίτη πρόκριτο Ἰωάν. Γκοβεδάρο καὶ Γεν. Γραμματέα τὸν Ἀναστ. Πηχεῶν, ἡ ὁποία ἐξέδωσε καὶ σχετικὴ προκήρυξη, ποὺ ἀπηύθυνε στὴν Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση (σ. 111-112). Τὸ κίνημα ὁμως αὐτὸ ἀναγκάστηκε νὰ ἀναστειλῇ τὴ δράση του, γιατί δὲν ἦταν δυνατό νὰ τὸ βοηθήσῃ τὸ Ἑλλαδικὸ κράτος, ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἐξέλιξιν ποὺ εἶχαν πάρει τὰ πράγματα.

Μιὰν ἐπὶ ἀνὸρθωσιν ἔχομε τώρα νὰ κάνομε, πάνω σὲ πρόσωπο ποὺ ἔπαιξε σημαντικὸ ρόλο σ' αὐτὸ τὸ γεγονός, γιὰ ν' ἀποκατασταθῇ ἀπόλυτα ἡ ἀκρίβεια. Πρόκειται γιὰ τὸν Ἀναστ. Πηχεῶν (ἢ Πηχιῶν), τὸν ὁποῖο ὁ κ. Παπαδόπουλος χαρακτηρίζει δάσκαλο (σ. 108 καὶ 110). Ὁ καταγόμενος ἀπὸ τὴν Ἀχρίδα ἐθνικὸς αὐτὸς ἀγωνιστὴς — πρᾶκτορας τοῦ «Συλλόγου πρὸς διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων» δὲν ἦταν δάσκαλος μὲ τὴν ἔννοια τοῦ δημοδιδασκάλου, ἂν αὐτὸ ἔννοῦ ὁ συγγραφεὺς. Εἶχε σπουδάσει Φιλολογία, χωρὶς ὁμως νὰ πάρῃ καὶ τὸ δίπλωμά του, καὶ ἔκανε τὸν καθηγητὴ στὰ Γυμνάσια τῶν Ἑλληνικῶν κοινοτήτων τῆς Μακεδονίας. Στὰ 1887 μάλιστα, ἀπὸ ἀπροσεξία καὶ παραβίαση τῶν κανόνων τῆς συνωμοτικότητος, ἀνακαλύφθηκε ὁ πραγματικὸς του ρόλος, πιάστηκε στὴν Καστοριά, δικάστηκε καὶ καταδικάστηκε ἀπὸ τὸ Τουρκικὸ Στρατοδικεῖο Μοναστηρίου, ὑπῆρξε δὲ δημιουργὸς μεγάλης ἐντάσεως στὶς σχέσεις Ἑλλάδος - Τουρκίας. Ἐχομε ἀπὸ καιρὸ συγκεντρῶσει ἀνέκδοτο ὕλικὸ γιὰ τὴ δράση του τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, χωρὶς ὁμως ἔως τώρα νὰ ἀξιοθεμῶμε νὰ τὸ μετουσιώσωμε σὲ ἐργασία ἀπὸ ἑλλειψιν χρόνου. Ἀλλὰ

καί μετά τήν καταστολή τῶν κινημάτων στήν Ἡπειρο, τή Θεσσαλία καί τήν Μακεδονία παρουσιάζεται ἀναζωπύρωση τῆς δράσεως τῶν ὀπλαρχηγῶν στήν περιοχή τῶν Κορεστίων, ἀνάμεσα στή Φλώρινα καί τήν Καστοριά, μέ προέκταση τίς Πρέσπες καί ἀκόμη πιό πέρα, πού, ἠθικά τουλάχιστον, ὑπέθαλπε ἡ Ἑλληνική Κυβέρνηση, γιά νά ὑποχρεωθῇ ἡ Τουρκία νά τῆς παραχωρήσῃ τά Θεσσαλικά καί Ἡπειρωτικά ἐδάφη, τά ὁποῖα τῆς εἶχεν ἐπιδικάσει τὸ Συνέδριο τοῦ Βερολίνου. Ἡ δράση αὐτὴ κράτησε μέχρι καί τοῦ Ὀκτωβρίου τοῦ 1878 καί ἔχει νά παρουσιάσῃ μιάν ἀναστάτωση τῆς Δυτ. Μακεδονίας, ἀπὸ τὴν περιοχή τῆς Κοζάνης, μέχρι καί τῆς περιοχῆς τοῦ Μοναστηρίου. Ὁ πρόωρος ὁμως χειμώνας τῆς χρονιάς ἐκείνης συνετέλεσε, αὐτὸς κυρίως, στὸ σβήσιμο καί τῆς τελευταίας αὐτῆς λάμψεως. Ὅπως ὁμως ἔγραφε, προφητικά θά λέγαμε, τὸν Νοέμβριο τοῦ 1878 στοὺς προϊσταμένους τοῦ ὁ Πρόξενός μας στὸ Μοναστήρι Λογοθέτης, ἡ δράση αὐτὴ εἶχεν ἤδη δημιουργήσει «ικανὰ σπέρματα ἐπαναστατικοῦ βίου ἐντὸς τῆς δυτικῆς καί πολλαχοῦ τῆς βορειοδυτικῆς Μακεδονίας» (σ. 122).

Τὸ Ε' καί τελευταῖο κεφ. καταλαμβάνει ὁ ἐπίλογος (σ. 125-129). Σ' αὐτὸν ἐπισημαίνονται ὅλοι οἱ λόγοι, γιὰ τοὺς ὁποίους δὲν ἐπέτυχε ἡ ἐπανάσταση τοῦ 1878 στήν Μακεδονία καί γίνεταί ἀποτίμησις ἐκείνου, πού — παρὰ ταῦτα — στάθηκε δυνατό νά κατορθωθῇ, δηλ. τῆς συμβολῆς της στήν ἀποφυγὴ τοῦ κινδύνου νά ἐνσωματωθῇ ἡ Ἑλληνικὴ αὐτὴ περιοχή στὸ καινούριο κράτος τῆς Βαλκανικῆς, τῆ βουλγαρικῆς ἡγεμονίας. Γιατὶ πραγματικά ὁ ἀγώνας αὐτὸς ἄφησε τὰ «σπέρματα», πού χρειάζονταν, γιά νά βλαστήσουν αὐτά, ὅπως τονίζει ὁ συγγραφέας, «τρεῖς δεκαετίες περίπου ἀργότερα καί νά δημιουργήσουν τὸ ἔπος τοῦ Μακεδονικοῦ Ἀγώνα» (σ. 129).

Στὶς σ. 131-135 παρατίθεται ἡ βιβλιογραφία, δική μας καί ξένη, πού ἀναφέρεται στὰ ἱστορούμενα γεγονότα. Μιά συμπλήρωσή της θεωροῦμε ἀπαραίτητη, καθὼς ἡ ἐργασία, πού προστέτομε, εἶχε ξεφύγῃ καί τῇ δικῇ μας ἀναζήτησιν, ὅταν δουλεύαμε πάνω στὸ «Ἀρχεῖον Στεφ. Δραγοῦμη» γιά τὸ 1878. Πρόκειται γιά σύντομη ἀλλὰ ἀξιόλογη μελέτη τοῦ καθηγητῆ μας ἀείμνηστου ἱστορικοῦ Νικολ. Βλάχου, πού ἐκδόθηκε στὸ τεῦχος «Τὰ 75 χρόνια τῆς Ἑλληνικῆς Δυναστείας» (βλ. σ. 22-28. Ἀθῆναι, ἀχρονολόγητο), ἐκδοσθὲ τοῦ τότε «Υφουπουργείου τύπου καί τουρισμοῦ». Τὸ τεῦχος αὐτὸ πρῶτα νά ἐκδόθηκε τὸ 1938, πού συμπληρώνονταν τὰ 75 χρόνια τῆς Δυναστείας τῶν Γκλύξμπουργκ στήν Ἑλλάδα. Ὁ τίτλος τῆς μελέτης: Ἡ ἐν τῇ νοτίῳ Μακεδονίᾳ ἐξέγερσις κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1878 ἐπὶ τῆς βασιλείας Γεωργίου τοῦ Α'. Εὐχαριστοῦμε κι ἀπ' αὐτὴ τὴ θέση τὸν φίλον νεοελληνιστὴ κ. Γιώργο Ἀλυσανδράκη, πού εἶχε τὴν καλωσύνη νά μᾶς τὴν ὑποδείξῃ.

Ἀκολουθοῦν κατάλογος πέντε χαρτῶν καί δέκα εἰκόνων (σ. 136), πίνακας κυρίων ὀνομάτων καί τοπωνυμίων (σ. 137-147), πίνακας ξένων ὀνομάτων (σ. 148) καί, τέλος, τὰ περιεχόμενα.

Αὐτὲ εἶναι ἡ ἐργασία τοῦ κ. Στέφ. Παπαδόπουλου, μέ τὴν ὁποία ὁ συγγραφέας της πετυχαίνει ὅ,τι μέ μετριοφροσύνη ἔθεσε στὸν πρόλογό του σὰν σκοπὸ της: «νά κἀν γινωστὰ δυὸ παραμελημένα ὡς τὰ τελευταῖα χρόνια κεφάλαια τῆς νεώτερης Ἑλληνικῆς Ἱστορίας».

ΙΩΑΝ. ΣΩΤ. ΝΟΤΑΡΗΣ

Ἀντωνίου Σιγάλα, Ἑκλαϊκευμένα Μελετήματα, τόμ. Α', Ἀθῆναι 1970, 80, σελ. VIII+332· τόμ. Β', Ἀθῆναι 1971, 80, σελ. VIII+258.

Καθὼς γράφω τὸ σημεῖωμα αὐτὸ γιά τοὺς δύο τόμους τῶν «Ἑκλαϊκευμένων Μελετημάτων» τοῦ σεβαστοῦ διδασκάλου καθηγητοῦ κ. Ἀντ. Σιγάλα, δὲν μπορῶ παρὰ νά διακατέχωμαι ἀπὸ ἐντονὴ συγκίνηση. Ὁ καθηγητὴς κ. Σιγάλας εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς πολὺ